

Կ Ի Թ Ա Ռ Հ Ա Ն Դ Ե Ս Ա Մ Ս Օ Ր Ե Ա Յ

ՀՐԱԻԷՐ ՀԱՅԿԱԶՆ ՕՐԻՈՐԴԱՅ

Այլ հրատարակուի ամիսը անգամ մի: Վեցամսեայ Գին 40 ղշ:
Ստորագրութեան տեղն է, Մեծ նոր խանին վերին դռնը
Թիւ 2. Պ. Գրեգոր Պարտիզպանեանի գրասենեակը:

Դուրս երթալիք հանդէսներուն ծախքը առնողին վրայ է:
Մեր նպատակին յարմար դրութիւններ կընդունուին Ուսում
նասեր Տեղեկներէն և Օրիորդներէն:

ՆՈՅՆՄԲԵՐ 1

Ա. ՇՐՋԱՆ ՎԵՅԱՄՍԵԱՅ 1862

ԹԻԻ 4

ՈԳԻՆ ՀԱՅՐԵՆՍԱԽՐՈՒԹԵԱՆ

Շարունակութիւն (Տես Թիւ 5)

Հեծեց Երկիրը դարձեալ բազում ժամանակ
մատակարարատ ամպերուն տակ գաղանաց կոխ,
և թշնամեաց պատապարտան ըլլալով, որոյն մէջ
Մանահոլթեան Ոգին չէր դադրէր եթերա-
կան եղանակներով արթնութեան ձայնը հնչել
Երկրին բնակիչներուն. որոց շատերը տարագիր
էին իրենց սեպհական վայրաց, և ոմանք օձին
թովջական ձայնին տենչաւոր՝ անդօր էին ժա-
ռանդաւոր երկրին փառքը խնդրելու:

Ահա և այս անգամ յաղթող հանդիսացաւ
Ոգին Մանահոլթե, երբ երկնային զօրութիւն-
ներով ձգնեցաւ գաղանին բռնութեան խաւա-
րը հարածել, և արդարութեան լուսաշուք Ա-
մուր վերստին ծագել հոն: Թշնամեայ աչքերը
չլացան արդարութեան լուսէն, և առ վայր մի
ևս չարահայտ դաւերէն դադրած ողորաց
ահմանէն դուրս այլ օրինակ թակարդ լարելու:

Երկիրը իւր վերջին փառքերով կը հրճուէր.
և դարձեալ զթառատ զիրիւր բանալով կարօ-
տալից սիրով իւր որդիքը կը կոչէր կենդանու-
թեան սնունդ տալ, և խնամակալ աջով պաշտ-
պանել զանոնք. Ոսկետունի Արմատը ուռ-
հացաւ անդէն հրաշագեղ զարդով. ու
որոց շքաբեր բազուկներուն տակ Հայրենաստ
եղուաց տենչալի երգեր քաղցրիկ հնչեցին.
Պաշտպան Հրեշտակը իւր խոնչեալ բազուկ-
ները վարդենեաց վրայ հանգեցնելով կը հրքճ-
ւէր դարձեալ խրախական երգերով, և քնքուշ
ատամը փնջապարդ պտախներ կը հիւսէր սիրե-

լի որդւոց. Ջարթեան Մուսայից խումբեր ու
րոց ոսկեղէն լարերը Հայրենի փառքեր և Ան-
մահութեան ոգւոյն պատիւ կերգէին:

Եդեմեան դաշտը վերջին անգամ իւր պայ-
ծառութիւնը ստացած անթերի փառքը կը պան-
ծար. բայց որոյն վրայ միայն երկնից Անէր ող-
բացող ուր մեծ դատապարտութեան վճիռ մը,
պարունակուած էր. զի դադան թշնամին դեռ
ողջ դադրած չէր եղեռանաց, և դեռ կը յաջո-
ղէր ցասման վերջին մրուրը քսմել Եդեմեան
տանը վրայ:

Օձը բազում ժամանակ սահմանէն դուրս
որկորանաց ճարակ չգտնելով անհնարին սովով
կը տագնապէր, և շքաւոր դաշտին փառաց մա-
խալով ժանեաց սուրը կը սրէր ախտյանին դէմ
որոյն լուսաւոր զօրութիւնները ահարկու էին
աչքերուն. մերթ խոր յուսահատութեան մէջ
կընկղմէր. և մերթ ընդ մերթ կատաղի բար-
կու թեամբ վառուած եղեռանաց հնարք կը նիւ-
թէր: Ապա յանկարծ խոյամուխ վիշապ ձեւա-
ցաւ. որորեց ահագին տուտը, և ճիրանաբաց
խաղաց օդին մէջ բռնանալ Մանահոլթեան ոգ-
ւոյն դէմ:

Պաշտպան Հրեշտակը Չարին յար-
ձակմանէն ահաբեկ, թռիչք շարժելով փութա-
ցաւ փախչիլ հալածչէն: Օձը պնդեցաւ հետը
մինչեւ հեռաւոր վայրեր, ուր ուրեմն որսաց
զայն ճիրանաց մէջ, և սաստկամուխ հարուածը
սրտին բանալով ձգեց ամայի ձորին մէջ, ուր մը-
նաց Սիրային ոգին դառն ողբով և աղաղակնե-
րով:

Ոհ մատնեցաւ Արդարութիւնը Չարին
թակարդին մէջ. որ շատ դարերով իւր վերջին
ճիգը կը թափէր հնարելու: Չարին բռնու-

Թիւնները անդօր էին մահացուցանել Լեւոնի
Թեան Ողին՝ բայց կապտեց զայն բոլոր զօրու
Թիւններէն, մերկացոյց շքաւոր վարդուց, լու
սաթուիչ բազուկները շղթայակիր կապանօք լու
ծեց միմեանց հետ և ոտքերը կաշկանդելով ձը
գեց տխուր վայրը, ապա փութացաւ Երկիրը
ժառանգել:

Եւ Թշնամին առաւել զօրացաւ անդրէն տի
րել Երկրին աներկիւղ, և իւր չարութեան յա
գուրդը լեցուցած մասնեց Երկիրը յաւիտեան
լեռնային գաղանաց ձեռք:

Եւսա աստանօր կարի դառն էր աչքերու
բարեշուք Երկրին աւերման աղետալի տեսարա
նը՝ ուր լուսաւոր Լըբւր վերջին հրաժարակա
նը տալով իւր դէմքը Թխպազին ամնոց քողով
կը ծածկէր: Դադարեցան այգեաց հովասուն
խորշերէն Թռչնոց՝ գեղգեղածայն եղանակները,
այլ աղետաբեր գուժից ձայնը դրախտավայր երկ
րին մէջ տարածեցաւ և լեցին Մուսայից Օրհ
նութեան ձայներ, այլ աղետից և ողբոց կոծեր
հնչեցին: շրջեց ժանտաբոյր լեզուաց կը ժայթ
քէր հուր նեխ, և ծծումբ, որով Երկիրը
կապականէր. կենդանատունք բոյսերը կսպա
ռէին. բնակչաց շատերը ահաբեկելով գուրկ
և անսրտապան անկան լեռնային Թափուր վայ
րաց մէջ. և օտարացեալ չայրենի գրկէն անտե
սանելի եղան աչքերէ:

Ապա Երրորդ տեսարանը մերժեցաւ աչ
քէս և ես խորին վարանման մէջ ընկզմած՝ դար
ձեալ կուսին ձայնը կոչեց զիս ըսելով, սթափե՛
լ և մի՛ տաղտկայր վշտացելոյս աղետակից ըլլալու:
Սթափեցայ, և տեսայ որ Աոյսը աւելի ցաւօք
ծանրացած՝ անձը առաւել նիհարացեալ և
հիւժեալ էր. ըսի յայնժամ, կոյսդ աղետալի
մինչեւ երբ կը տագնապիս աստ աւաղուկ ձայ
ներդ անտերունչ ձորերուն մէջ հնչելով. և մին
չեւ երբ ուղեւորիս աչքերը դիտող ըլլան աղե
տիդ յիշատակներուն. Աոյսը հառաչելով սկսաւ
եղերերգել զինքը, ո՛հ գոչեց, դեռ զիս հալածող
Թշնամին ողջ է. որոյն ընտանեկան հարուած
ներէն շատ դարերով կը տանջուիմ աստ, և չը
կան հզօր ձեռքեր զիս կապանքներէս արձակող.
ուր են ձայնիս լսող անձինքներ որք խորին թրմ
րութեան մէջ անլուր են հառաչանքներուն.
ո՛ր են Եղնուաղալմ մանկունք, Ե յգուցոյս բա
րեշուք զարդեր, որք այժմ գաղանաց բռնու
Թիւններուն տակ կը յաղթահարին, և չեն կա

րող վշտացելոյս դարման մը տալու:

Ո՛հ ալ դադրէ՛ Թշնամի՛դ անողորմ, միթէ
երկինք քո դատակնիքդ յաւիտեան վճռեցին Ե
դեմեան տանը վրայ. մինչեւ երբ կը մարտնչես
արդարութեան դէմ, մինչեւ երբ չես դադրիր
նորանոր հարուածներով սիրտս վերաւորել, ալ
անհնարին ցաւերս սիրտս կը կեղեքեն, ձայ
նդ տուելի է ինձ, ալ քո բազմահնար չարու
թենէդ կը գարշիմ և կը սոսկամ:

Ո՛վ Երկիր՝ բարեգու թ, մինչեւ երբ չես դը
թար վշտացելոյս վրայ, որ արդարութեան ես
դատաւոր, լսէ ձայնիս որ բազմաթիւ դարերէ
ի վեր սրտահար հառաչանքներս տաճարիդ մէջ
կը հնչեն, և աղետակէդ սրտիս ձենձերը ամ
պոց խորութեան մէջ կը ծաւալին: Եւ Թո՛ղ լը
բանայ քո ցասմանդ չափը, որ սիրելի Ե յգուցոյ
վրայ խեղիւ կակնարկես. որոյն երբեմն գը
թալիր աչօք էիր պաշտպան. այժմ անոր ցան
կերը քակուած, ոտից կոխ եղած է, և վայրե
նի գաղաններ կարածին հոն: Եւս նա իւր շը
քաւոր փառքերէն այրի ելեալ կը սղայ, որոյն սի
րահար ողիս տենչալի իղձով նորա կորուստ կող
բայ և կը սղայ միշտ: Ո՛հ Թշնամին նոյն անգու թ
գաղանը ուր ուրեմն որսաց զիս Թախալդին մէջ,
որոյն բազմափշտ հարուածներով օրէ օր ծիւր
եալ կը մաշիմ, Չարին կապանօք կաշկանդեալ
անձս ալ անգոր է ախոյեան կանգնիլ իւր դէմ,
ալ ինձ մնոյ անվերջ ցաւերով աստ հեծել և ող
բալ:

Ե յսպէս բարբառեցաւ Աոյսը ողորմուկ ձայ
նով. և աղու աչքերը դառնաբուզի աւշօք կը
պատէր. որոյն և ես լուսեաց վշտակցելով ան
գոր էի միևիթարակից ըլլալու: Ապա Աոյսը զիս
մօտ կոչելով անձին Թխպազոյն ծածկոյթը բա
ցաւ, սոստկահարուած սիրտը և շղթայադիր
ձեռքերը ցուցոյց, որք օձին սոսկալի ճիրաններով
դործած էին, և բազմաւոր դարուց ի վեր չը
կար մէկը զայն արձակող, և հարուածեալ սրը
տին դարման մը տուող. գոչեցի յայնժամ ցա
ւակցելով, ո՛վ ապերախտ որդիք ի՞նչպէս չէք դը
թար այսպիսի դառն ցաւերով վշտացեալ ան
ձին:

Չայս տեսնելէս վերջը հարցի իրեն. ժա
ռանգաւոր երկրին ցրուեալ որդիքը արդեօք ի՞նչ
եղած են, միթէ ունի՞ն օտար երկիրներու մէջ կե
րակուր, և պատսպարան. կաթնասուն ման
կունք օտարախորթ մօրերու գիրկ կը գտնեն՝ իրենց

նոններուն զիտելիք, և առանց կանոնի իրենց աշխատութիւնը անօգուտ է եթէ ջանք աւելնենան դատարարակել: Գլխավոր կանոն է Տըղայոց բնութեան յարմար հրահանգ տալ, որոյ սկզբան արբանեկող առարկան է. իսկ եթէ վայն չգտնէ, այսինքն անյարմար վարժութիւնը բնութեան դէմ մաքառելով հակառակ տպաւորութիւն կը ներգործէ: Մի և նոյն դատարարութեան ընթացքը մի և նոյն մանկանց չօգնէր, քանի որ մարդկանց գաղափարները այլ և այլ են. ինչպէս ամեն արհեստիւր յարմարաւոր դործիքներուն կարօտ է: Ծնողաց կարեւոր գիտելիք է նախ տղուն բնութիւնը ճանչնալ, և անոր բնաւոր բերումը յաջորակ միջոցով յառաջացնել լաւութեան մասին: Այս կերպը չը գիտնալով շատերը իրենց բնական եղած թիւր ընթացք կը բռնեն, որք տղայոց ուղղութեան երբէք չահաւորելով բարոյականութեան շաղաղ խտորել կուտայ:

Ոմանք չափազանց խստութիւն կը բանեցնեն. ոմանք բոլորովն անհոգ թոյլտուութիւն կընեն. որոցմէ ընդհանուր և աւելի անպատեհ է անկանոն սերը. և այս երեքին կերպն ալ ուղիղ դատարարական կանոնին դէմ ըլլալով հետեւութիւնը չար է տղայոց վրայ:

Ասոնք անկանոն սանձեր են տղայոց բնութեան հակառակ. որք բնութիւնը ընդվզել կուտայ ուղիղ ընթացքէն:

Նուազարանին եղանակաւոր լարերը երբ ուժգին պրկուին կը պրծին և կեւեն դիւրքէ. և եթէ բոլորովն թոյլ, քաղցրիկ եղանակը կը կորսնցնէ. այլ քաջ հնչելու համար պէտք է իւր չափաւոր եղանակը պահել:

Խստութիւնը անասնական վարժութիւն է, բոլորովն հակառակ մարդկային բարուց քանի որ մարդոյս միտքն է անձին կառավարը. մարդ որչափ անմիտ ըլլայ, իւր բանականութեան լուսով չարին ու բարին մէջ ճանաչողութիւնն, որով կարէ բնութեան բերմունքը յաղթել: Ուստի ծընողը պէտք է բարեաց յատկութիւնը չարեաց հետ բռնութեամբ խելու տեղ Տղայոց մտաւոր դրութիւնը ծաղկեցնել, որով ինքնակամ կարենան իրենց բարքը ուղղելու: Եթէ բնութիւնը խիստ ալ ըլլայ, դարձեալ խստութիւնը չկարէր ուղղել, երկաթը շէնքի չկար հաղարաւոր հարուածներով և չարաչար աշխատութիւններով, եթէ կակղացուցիչ բովը չմտնէ:

Խստութիւնը երկու կերպ չարեաց պատճառ կըլայ Տղայոց. այն են բարեաց յատկութիւնը ըստ պատել, և բարոյական ունակութիւններէ զրկել: Տղայք ինչպէս յայտնի է բնականաբար չարին և բարւոյն ենթակայ ըլլալով, բարին պէտք է ազատութեան աստարեղ բանալ, և բռնաբարել չարը խստութեամբ: Ազատութիւնը կարբանեկէ մանկանց արի, քաջ և աշխոյժ ըլլալ. զի խստութիւնը բնութեան ազատութեան սաստիչ է. որով մտաւոր զօրութիւնները չեն կարեր աճիլ, և զի ամեն ատեն երկիւղ տիրած է սրտին: Ատերը կան որ խստութիւնը իբր կրթութեան կանոն համարելով՝ երբոր տեսնեն տղուն պակասութիւնը՝ մոլի եռանդով անոր վրայ կարձակին, անվայել խօսքերով, և այլանդակ ձեւերով կը պատժեն զայն. ասով ի՞նչ օգուտ աղուն, որ դեռ խոնարհութիւն և հրեղանդութիւն չունենալով գաղափարը կայալի. թէպէտ նոյն պատժէն վախնալով առ վայր մի կը դադրի պակասութենէն, բայց վերջը առիթ կը լնդրէ աւելի չարին հետեւելու, զի ուղղութեան շարժիչ միայն երկիւղն է, և ոչ թէ բարին բաղձանքը: Խստութեամբ մեծցող Տղայք երկչոտ և անարի կըլլան միշտ. աշխուժութիւն և զօրճնեութիւն կը կորսնցնեն. երկչոտութեամբ արհաւրաց ուրուականներ կերեւաւայն, աչաց դէմ բռնութեան իշխանը բոլոր շարժման սաստիչ կը տեսնեն. որով կըլլան երկչոտ տկար, և բնաւոր զօրութեանց զուրկ:

Միթէ ծնողաց վայելուչ մեծանձնութիւն չէ՞ իւր կատարեալ վարքով զաւակաց ուղղութեան հեղինակ ըլլալ. դիմաց անխօս շարժումաճքով անգամ սաստել պակասութեանց, նոյն անվայել դործերը միայն հայեցումաճքով կըլտամբել. շահաւոր դատարարականութիւն է տղայոց քով իրենց պատիւը պաշտպանել, օգտակար է գաւազանին ձգած ձեռքը դէպ ինանց ուղղութեան շարժել:

Ազատութիւն ըսելով չենք ուզեր Տղայոց սանձարձակ կիրքերը աճեցնել իւր սկզբան պակասութեան մէջ. զի Տղայոց ամեն ատեն համարձակութիւն ունենալը բարոյական օրինաց դէմ ապստամբիլ է. այլ, նոյնին վարուց երասանակը ծնողաց ձեռք ըլլալու է, որ երբ բնութիւնը խրոխտալով զառ ի վեր դիմէ՝ իսկոյն նուաճելով պէտք է ուղղութեան դարձնէ. և ուղղութեան մէջ աղատ թողուլ վայն:

Անկանոն խստութենէ պակաս մնաս չարատ

և անոր բնութիւնը սանձել. և չեն գիտեր որ պահասութեան մէկըն բազմութիւ յաւելուածներ ունենալով, ալ կարող չէ առաջը առնել: Ասով տղան նախ իւր մօրը հրամանին դէմ ապստամբ կըլլայ: Սիթէ գանգատելու իրաւունք ունի՞ն այնպիսիներ երբոր իրենց որդիները յանդգնին զիրենք արհամարհել. քանի որ ազատութիւնը մօրմէ առած են: Այնուհետև չեն բնդունիր որդիներէն վայելուչ փոխարինութիւնը, այսինքն յարգական սէր և պատիւ, որ ծնողական երախտեաց մի միայն վարձք կարէ համարուիլ:

Ծնողաց անկարգութենէն որդւոց անհամար չարիքներ պատճառելով, որոց ապացոյցը կերելի տեսակ մը մոյլ և ստահակ անձանց վրայ. որք բոլորովին քաղաքավարուէ, բարոյականութենէ, և մարդկութենէ զուրկ, բնութիւն հրէշ մը դարձած են: Հայկական Ազնուագարմ ձեռքին պատիւը չեն ճանչեր. կերպարանքնին միայն մարդկան, այլ բնութեամբ անբանից տարբեր չեն. բերաննին իմաստութիւն չկայ. անձերնին վատութեան օթարան եղած է. ոչ Ազգութեան անուն կը ճանչեն և ոչ պատիւ. Ազգին և ծնողաց շուք յաւելցնելու տեղ՝ նախադիմք և արհամարհանք են. որք ըստ մեծի մասին դաստիարակութեան պակասութենէ յառաջ եկած կը համարուին. որոց պատճառը չենք կրնար միայն բնականին տալ, քանի որ ունակութիւնը երկրորդ բնութիւն է. և ունակութեան առարկան է դաստիարակութիւնը:

Հետեւեալ թուով:

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ Ի ՍԳԱԼԻ ՄԱՀ

ՕՏԵԱՆ ՊԵՐՃԱՊԱՏԻԻ ԵԱԶԸՃԻ ՊՕՂՈՍ ԱՂԱՅԻ

Արդ ծանրանան Հայկեան աւուրք տրտմաբեր, Անադորոյն բաղդին յարկածս անմբեր.
Հայկեան քնարք ոչ ձայն հնչեն բերկրարար, Եղերականք տխուր ձայնից հնչեն լար:
չիք մխիթար 'ի յայս ժամոյս Հայ սրտից,
Վիշտք տորանոր բարդին ցաւոց դառնալից.
Զի մահն անգութ դէլսեմ բաղդին արբանեակ,
Յար 'ի սրտին հարուած անէ դժնդակ:
Մանգաղ ձեռին 'ի դաշտ շքեղ անխտիր,
Յաճախ հնձէ զպերճ բարիս բեղմնալիր.
Ո՛հ և յանկարծ շարժեալ ձեռին՝ անողոր,

ՅՕտեան տանէ խլեալ զարմատ բարեշուք:
Խաւար մահուն պատեալ զարեւ գեղախալ,
Սուգ ետ ոստոց սուգ և այգուոյն հեղաբար.
Ողբացէ Հայ ցանդ յիւր աղէտ տրտմաբար,
Ողբալ յաւէտ զիւր անձկալին բարերար:
Եւ 'ի ժամոյս ձայնք լալօնից 'ի տխուր,
Եղերերգեն զաղէտ վշտաց դառ լուր.
Հնչեն դոչեն հառաչ ձայնից սրտահար,
Թռեալ յաւէտ Հայկեան փառաց Վեհ սատար.
Երկինք բարձունք վեմ արդեանց են վկայք,
Անմահ հնչեն չքնաղ հողոյն յիշատակ.
Մեծ է կորուստ Պայազատից Վեհազեն,
Մեծ եւ համայն Հայկեան սրտից տրտմագին.
Այլ յայս առցեն տխուր ոգիք խրախաբար,
Երբ տան Երկինք վշտացելոց մխիթար.
Զի Շառաւի պերճ արմատոյն բարեբեր,
Փայլին յաւէտ լքեալ սրտից հեշտաբեր:
Ազգին 'ի դաշտ զարդ եւ պսակ պանծացին,
Յաւերժական Օտեան ծաղիկք փայլեցին:

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՆԳԻՍԻՑ

(Տես քիւ 5):

Ապա ճաշը վերջանալով բոլոր սեղանակիցներ ելան զարդարուն սենեակ մը, ուր մէկ քանի ժամ զուարճալի զբօսանքներէ ետեւ սկսան հանդիսականք այլ եւ այլ խօսակցութեանց պարապիլ, որոց պէտք էր մեզ լուր տեսնուի ուղիղ ըլլալ: Մէկ կողմը պառաւանց խումբ մը կար՝ որոց մէկը իւր մանկութեան եւ երիտասարդութեան վրայ կը ծառէր, եւ ընկերները համաժողով մտածութեամբ ունկնդիր էին: Իմ Հայրս կըսէր, Եօթը զաւակ ունէր եւ զաւակ պահել ալ անոր տրուած էր. ես հօրըս հինգերորդ զաւակն եմ ասանկ կրնամ հասկցնել անոր զաւակ պահելու կերպը որ՝ անգամ մը (չամառ) մը ուտելով շատ Հիւանդութիւն քաշեցի անկէ ետեւ հօրս անունը կըլսէի (նէ) ոսկորներս կը դողար. եւ մօրմէս օձի պէս կը սոսկայի չըլլայ որ հօրս մասնէ զիս. Եղբայրներս շատ (Թէրալիյէ) կըլլային անդադար գաւազաններ ուտելով. որուն նշանները մինչեւ հիմայ անձերնուն վրայ է: Պղտիկ յանդանքի համար ծեծ չուտէինք մօրերնուս նէ՝ մինչեւ (իրիկուն) մաղադան կը դնէր, ու ան օթի կը պահէր. որ (մաղադային) դուռը կը տեսնէինք նէ՝ դժոխքին դուռը կը գիտնայինք: Ծնողքնիս ասանկ ընելով մեզ չէր սիրէր. ասանկ կը սիրէր որ. ատեն ատեն վրան կը ծխողէինք նէ կը խնդար. կըսէր մօրս, տղաք ամեն ատեն ու ամեն կողմէ սխմեսնէ

կը ճաթին : Խաղացէ՛ք տղաքս կըսէր . (աճայ) վա-
ղը վարպետ երթալու ատեն , շատ (էղիշթ) չընէք
ասանկ (նասահաթներ) ալ շատ կուտար :

(Խշթէ) մենք ասանկ մեծցած ենք դաւիւներնիս
ալ ասանկ կը պահենք . իրեք աղջիկ եմ պահեր
որ անոնք մինչեւ հիմայ մէկը տեսած չէ . աշխարհ
ինչ է մարդիկ ինչ են չեն գիտեր . երկու խօսք ի-
րարու քով չեն կրնար խօսիլ . գիշեր ցերեկ տնա-
կան գործերու կաշխատին . աշուրնին դոյ, պարկեշտ
միամիտ են . ծնողաց անանկ հնազանդ են որ ծո-
վը ինկէք բռնման կը մեռնինք չեն ըսեր : Զայներ-
նին մարդ չլսէր . տարին մէջ մը ժամ կերթան եւ
ամեն օրտունը իրենց գործին կը տատին ու կաշ-
խատին : Ասանկով դաւակ (թէրպիւշ) կըլլայ եկու-
նայինք հիմակուան մարերն ալ ասանկ կընեն (կոր) .
աղջիկնիս գիտուն ըլլայ տէյի , ինչ ըսես կընեն (կոր) :

Ըսաւ ուրիշ մը . իրաւ ես խաթուն . անցած օր
բան մը տեսայ որ շատ զարմանք եկաւ . Եօթը տա-
րեկան աղջիկ մը երեք (թիւալի) լեզու գիտէր . որ
ատենանր շատ մարդերու դէմ կը խորաթէր , մենք
ասանկ բան տեսած չէինք նայինք (տահա) ինչ կը
տեսնենք :

Այս խօսքերը մեծ սրտնեղութեամբ քիչ մը ա-
տեն լսելուս վերջը , ուզեցինք քիչ մը ալ ունկնի-
րութիւննիս Օրիորդաց կողմին դարձնել : Անոնց
խմբին մէջ բաւական բազմութիւն կար . որք
տեսակ տեսակ գաղիայի նրբաթել զգեստներ , եւ
զարդեր հագած էին : Նրիտասարդուհի մը ձեռքը
պատկերազարդ տետրակ մը բռնած ներս մտնալով
ըսաւ . այս ամսուան (մօտան) առիթ . ոչ կարծենք
եկած չէ , ըսին . այս անգամ մէկ երկու օր ուշա-
նայուն համար ամեն օր աշուրնիս դուռն է . (Խշթէ)
ըսաւ եկողը երէկ ուշ ատեն առի . եւ ամենք ջերմ
համակրութեամբ վրայ դառնալով սկսան գիտել :
Մանրամասն գիտելէ վերջը ըսաւ մէկը այս հեղու
(չաբխայի) նոր (մօտայ) դրած չէ . իմ քիչ մը ա-
տեն է առեր եմ , աչքես ելած է , ձեռք հին (մօտան)
է , դոյնն ալ ինձ աղէկ չկար . կուղէի շուտով վա-
խել , բայց բազդէս նոր (մօտայ) չի կայ : Միւսն ալ
ըսաւ . հաղուստի շատ աղուոր ձեւեր կան . բայց
մեր Մօտիսոր շատ աղէկ չկրնար ձեւել : Մերը շատ
աղէկ կը ձեւէ ըսաւ միւսը , բայց դէշը ան է որ
շուտ չկրնար հասցընել : Անցածները երկու բարակ
(ֆիւթան) կտրել տուի որ մինչեւ բերաւ նէ միւս
(մօտան) գալով անոնք ետ մնաց . ասանկ բաներէն
շատ նեղացած եմ . բայց ձեւ աղէկ գիտնալուն հա-
մար չեմ ուզեր ուրիշ մը բերել :

Հանրմներ ըսաւ մէկը . անցած օր մէկը տեսայ որ
տեսնելու կարօտ էր . Գաղիայի Մատաւ մը անանկ
հաղուած էր որ անոր պէս մենք չենք կրնար հաղ-
նիլ . մոխրադոյն մետաքսեայ ֆիստանը . որոյն վրայ
ծանր թիկնոց մը շատ աղուոր վայելցուցած էր իր

(նաղիք) ձեւին ու քալուածքին հետ հաղուստին
աղուորութիւնը անանկ վայլած էր որ գիտես թէ
(գատոօ) մը էր դրուած . շարխան տեղնալու կարօտ
բան . դոյնը ձերմակ ձեւը նոր (մօտայ) . վրայի ծա-
ղիկները , ու զարդերը գիտես որ կը թռնին . Էւ
ամեն հագածը շատ սիրուն ու ծանր կերեւնար . Ի-
մացայ որ մեծ վաճառականի մը կին է . եղեր :

Ըսին Միւսները ասանկ . հաղուստներու ստակ
ալ տաս նէ կածէ , մեր ստակները պարապ կերթան
(կոր) , գիշեր ցերեկ սիրտ կը մաշենք . ստակ կը (խար-
ձենք) ու (հիշ) մէկ անգամ մեր հաղուստներնիս (մեր)
սիրտներուս (կէօրէ) չեն . ու մենք անոնց չենք կըր-
նար նմանիլ :

Ասոր ամենքը կարեկցութիւն ցոյց տալու ատեն
բարեկամ մը ներս մտաւ սենեակէն որ քաշ ուշիւմ .
եւ բարեկիրթ երիտասարդ մը էր . եւ հանդիսա-
կանք ողջունելով մեծարեցին զայն : Մէկ երկու քա-
ղաքալարական խօսքերով հանդիսակցած կենցա-
ղավարութիւնը պատուէլէն վերջը ըսաւ եկողը՝ հան-
դիսակցաց , ներեցէք Յարգելիք արգելք եղանք ձեր
խօսակցութեան . եթէ շահաւոր բաներ են մեզ ալ
հաճելի է լսել . եւ խօսքը մեզ դարձոյ ըսելով .
դոհ եղայ այսօր զձեզ հոս տեսնելուս համար . եւ
գիտեմ որ դուք ալ համակրութիւն պիտի ունենաք
եթէ ձեր ախորժից յարմար նուէր մը ընդունիք , ը-
սելով զրպանէն օրագիր մը հանեց , զայս բոլոր Աղ-
նուռահեաց հաճելի ըլլալուն համար կը նուիրեմ ձեզ
կարդալ ըսաւ , եւ ինձ յանձնեց : Շնորհակալու-
թեամբ ընդունելով սկսայ կարդալ՝ որ Օրիորդաց ու-
սումնադիտութեան վրայ յօդուած մը էր : Կարգա-
լու ատեն Պառաւանց կողմէն մէկ քանի յօրանջե-
լու ձայներ լսուեցաւ . եւ աչքս դարձնելով տեսայ
որ որը ձեռքը ձակտին կը մրաբէ . որը կը տքտքայ՝
որը սրտնեղութեամբ մտիկ կընէ : Քիչ մը անտար-
բեր կերպով կարդացուածքս շարունակելէ ետեւ
աչքս օրիորդաց կողմին վերցուցի որ հաղիւ մէկ
քանին կային . որոնք յայտ էր որ ժամ մը յառաջ
կը ցանկային վերջը առնելու : Աստի անոնց ձանձ-
րութիւնը իմանալով իսկոյն օրագիրը ծալելով ըսի .
ներեցէք Աղնուռահի՛ք որչափ ձանձրութիւն պատճա-
ռեցինք ձեզ այսօր : Ոչ ըսաւ մէկը կեղծեալ քաղա-
քավարութեամբ մը , շատ շնորհակալ եղանք , մեզ
ալ հաճոյ է այդպէս բաներու վրայ ժամանակ անցը-
նել . բայց մեր վիճակը չներէր . անական շատ դոր-
ծեր ունինք . որ պարապ ժամանակ չեն տար մեզ .
հիմակուան ժամանակը մեզ կը նեղէ շատ . անական
կարկաղութիւններու հաղուստներու պակասութիւ-
նը մեծ ամօթ է . մեր գործերը (անձախ) կրնանք
(կոր) կատարել . ելին ատեն ուր է գտնենք .
երանի . որ մենք ալ շատերու պէս մեր ծանր դոր-
ծերը չու կնայինք , ու հանդարտ օրտով , այդպէս
գործերու պարապելինք : Միւս մը ըսաւ . տղայու-

Թեան ատենա ես չատ կարգալու աշխատեր եմ. չայրս չատ փախաք ունէր ինձի աղէկ կարգալ սորվեցնելու, ու չատ ատեն աղէկ դասատուներէ դաս առած եմ. յիսն քերականութիւն եւ ուրիշ դասագիրքեր կարգացեր եմ, բայց երբ չափահաս եղայ, ալ մալու չուղեց կարգացնել որ պիտու գործերս հոգամ: Անանկով կարգալս գրելս մոռցայ, ու հիմայ չեմ կրնար նորէն ձեռք բերել:

Անդիէն մէկը մինչեւ այն ատեն լուռ կեցած էր, ապա իւր վսեմ գիտութեան արժան չսեպելով անտարբեր մնալ, ըսաւ, կը դարմանամ ձեր խօսքերուն որ պարապ տեղ կը խօսիք. իրաւ կարգալը գէշ բան չէ (ամայ) ամեն մարդու ալ պիտու չէ. բարեկամներ թուրը ճէնկճիին ձեռք կարգալն ալ կարգաւորներուն կը վայլէ. կարգաւոր ըլլալու չենք. Ազգի մեծ ըլլալու չենք որ բարակ խելքով աղէկ գործ տեսնենք. առուտուրի մէջ չենք, փիլիսոփայ ալ ըլլանք նէ՛ չէ որ տանը մէջ մեր գործին պիտի աշխատինք. մեզի պէտք է տնական պէտքերը հոգալ. զաւակնիս աղէկ չահել պիտու գործերնիս կատարել. ու էլիւր մեզ պէտքի բաներ չեն:

Մինչեւ այն ատեն նոյն անտեղի խօսքերուն միտ դնելէ ետեւ, հարկ էր մեզ խօսքին կարգը առնել սոյն համառօտ խորհրդածութեամբ:

Ապա ըսինք մեծարելի Տիկնայք, մարդոյս կարծիքը ազատ է չատ տեսակ բաներու վրայ կայանալու ինչպէս ձեր կարծիքն ալ ձեր այդ համոզման մէջ կայացած է. բայց կարծիքը ինքնին իրաւ չկրնար ըլլալ, հապա անոր ճշմարիտ ըլլալը գիտնալու համար պիտու բանի մը կարօտ է. այն է դատողութիւնը որ մարդկան հոգւոյն մասունքն է: Ինչպէս չենք կրնար բոլոր կենդանիներէն դմեզ վեր եւ ընտիր արարած ճանչնալ՝ եթէ դատելով մարդկան յատուկ շնորքները չը գիտենք. անոր կարօտ է մարդ իւր թիւը կարծիքներուն տեղի չտալ, չարը բարիէն սուտը ճշմարտէն զատել, եւ առանց անոր մարդոյն միտքը միշտ սխալման մէջ կըլլայ: Եթէ գիտութիւնը կանանց սեռին աւելորդ կարծենք չենք կրնար իրաւ է ըսել. քանի որ նոյն դատողութիւնը կը սորվեցնէ թէ գիտութիւնը Կանանց ալ պէտք է չատ տեսակ պատճառներով:

Գիտութիւնը միայն կարգաւորաց եւ մեծերու յատուկ բան չէ միայն, ինչու որ մարդկան ուղիղ կենցաղաւարութիւնը ուրիշներէ աւելի իւր մըտքին առաջնորդութեան կարօտ է. մեր լուսատես աչքերը գոցելով վիզերնիս սանձ մը դնել եւ ուրիշի ետեւէ կուր. զկուրայն երթալու տեղ, աւելի աղէկ չէ մեր աչքերը բանալ եւ ուղիղ տեսութեամբ ինքնին կարող ըլլալ ուղղութեան ճանապարհները դիմել: Միթէ կրնան բիւրաւոր աչքեր իւր մէկ աչքին չափ լոյս շնորհել անձին. թէ կարող էր Արեգակին գեղեցիկ պայծառութիւնը եւ աշխարհի ամեն վայելքները մեզ բացատրել, եթէ մեր աչքերը լուսատեսութիւն չունենային: Ասանկ ալ չենք կըրնար մարդոյս հոգւոյն պէս պէս վայելքները նկել, եւ անոր արժէքը ճանչնել եթէ մեր միտքը

գիտութեան գործութիւնը չունենայ:

Տգիտութեան բիւրաւոր ցաւալի բերմունքները յառաջ բերելու տեղ, այս միայն պէտք է յիշել որ տգէտին վիճակը աւելի ցաւալի է, որչափ որ դարձելի, որովհետեւ ինչպէս առանց աչքի մարմինը խաւարի մէջ է. այնպէս ալ մարդոյս հոգեղէն յատկութիւնները խաւարի մէջ անդօր են, եթէ գիտութեան պայծառ լոյսը չունին. ո՛հ ցաւակցութեան կարօտ է կոյրը, քանիղի աշխարհիս բոլոր վայելքները ատելի խաւար կը տեսնէ. եւ բոլոր տեսանելիաց վայելքներէն զատ՝ անձը վտանգի մէջ է. կը խարխալի ձախող եւ վտանգաւոր տեղեր, ուր եղած փորձանաց առիթները չգործէր տեսնել. չունի ուղիղ առաջնորդ անձին սայթաքելով անձը կը հարուածէ. թշնամին բարեկամ կը կարծէ, եւ բարեկամը թշնամի, եւ միշտ իւր կեանքը վտանգի մէջ է:

Ասկէ ոչ պակաս ցաւալի է տգիտութեան վիճակը որ մարդկան երջանկութեան փառքերը կը խնայէ. զի հոգին գիտութեան լուսէն դուրկ չկարենար իւր վայելքներով փայլիլ, ճշմարտութիւնը չկրնար որոշել. լոյսը խաւար կը սեպէ չկարէր հոգին բարոյականութեան ընտիր շնորհքներով փայլիլ, եւ բոլոր մարդկանց ներքին ձրքերը կը զլանայ:

Ահա մեծարելի Տիկնայք գիտութիւնը մարդոյս հոգւոյն գեղեցիկ զարդ մը ըլլալով չենք կարող առանց անոր մեր մարդկութեան իրաւունքը ճանչնել. քանի որ կենդանիներէն զատ յատուկ շնորհք կը կրենք եւ մենք: Անպատեհ է մեր միտքը եւ կամքը միայն վայրապար եւ ոչինչ բաներու վրայ չըլեցնել քանի որ մարդոյս հոգւոյն զարդերը անձին գեղեցիկ շուք եւ պատիւ կը բերեն. նոյն լոյսով պէտք է մեր պարտաւորութիւնը ճանչնալ, թողու վայրապար ծառայականը եւ քիչ մը ալ ընտիր ազատականը պաշտել:

Վայելուչ է մեր վիճակին արտաքին վայելչութեան աւելի փայլիլ ուսման քաղաքաւարութեան, եւ բոլոր ազնուական յատկութեան մէջ. բարոյականութեան փառաւոր զարդերը մերկանալ. եւ վատամուն գերեաց նման, կեղտ զարդերով հրճուիլ, բոլորովին անարժան է մարդոյ:

Ուստի մեր խօսքերուն վերջ տալով ըսինք պատուական Տիկնայք եթէ մեր խօսքերը կատարեալ համոզումն չեղաւ ձեր կարծեաց. հիմակու հիմայ այսչափով պէտք է վերջացնել, ուրիշ առթի թողելով. այժմ ներող եղէք մեզ աւելի ժամանակ չանցնել. ըսելով ընկերիս հետ Հանդիսակցաց ողջոյն տալով դուրս ելանք:

Խմբագիր-Տնօրէն

Ե. Կ. Տ. ՀԱՅՈՒՂԻ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՖԻՆԱՆՍԱԶԸԼ ԱՐ